

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2016 | ÅRGÅNG 20

Bokförlaget THALES

ATTENTATEN I PARIS fredagen den 13 november 2015 utgjorde ett solklart brott mot krigets lagar. Enda möjliga invändningen mot det påståendet vore följande. Krigets lagar gäller umgänget mellan stater. Den Islamiska staten, som tagit på sig ansvaret för attentaten, är ingen riktig stat och den kan därför inte bryta mot krigets lagar. Resonemanget har en del som talar för sig. Varför inte se på attentaten i Paris som ordinära kriminella handlingar? Normalt tror jag det är det mest fruktbara betraktelsesättet att anlägga på de som brukar kallas terrorism. Men det resonemanget är i just det här fallet förlegat. Frankrikes president har slagit fast att terrorattentaten är en del i den Islamiska statens krigföring mot Frankrike. EU har slutit upp bakom den tolkningen. Då måste den accepteras. Dagens krig förs för övrigt ofta mellan parter, där åtminstone en av dem har en mera informell status, likt den Islamiska statens. Även om dess attack i Paris var ett svar på franska flygangrepp, så var den olaglig. Den var olaglig då den var direkt riktad mot civila människor, som inte på något vis deltog i krigföringen. Fanns det en militär och strategisk tanke bakom attacken var den sekundär. IS ville i första hand sprida skräck, möjligen för att i andra hand dra militär nytta av denna skräck. Sådant är kategoriskt förbjudet. Ens primära mål för våldsktioner får aldrig vara civila. Det som skedde måste betecknas som terrorism i ordets enklaste och mest uppenbara mening.

Hur är det då med Israels aktion ett år tidigare mot Gaza, genom vad som kallades Operation Protective Edge (OPE)? Var också OPE en aktion i strid med krigets lagar? Jag tror vi måste svara ja på den frågan, men här är argumentationen mera komplicerad. Så här kan saken bäst bedömas.

De internationella lagarna om legitim krigföring uttrycker i grunden resignation. Bäst vore om mänskligheten kunde göra sig kvitt krig över huvud taget. Då detta — än så länge — har visat sig ogörligt, framstår det som rimligt att försöka reglera hur krig ska få

föras. Inte ens i krig är alla medel tillåtna, har tanken varit. Det är en tanke med sina rötter redan i antiken och utmejslad av skolastiska filosofer under medeltiden. Efter det andra världskriget har den fått ett brett internationellt stöd. I långa stycken finns nu denna reglering stadfäst i lagtexter. Till detta kommer en praxis framväxt genom viktiga domstolsutslag.

Tanken att man ska reglera hur krig får föras är, som vi ska se, kontroversiell, men jag tror att den i grunden är sund. Krigets lagar är värdefulla och vi bör värda oss om dem. Brott mot dem, oavsett av vem de begås, bör uppmärksammas och i möjligaste mån också bestraffas.

En fundamental tanke då krigets lagar utmejslats har varit att skilja skarpt mellan två ting.

1. När är det legitimt att inleda ett krig (*jus ad bellum*)?
2. Hur får ett krig, rättvist eller ej, föras (*jus in bello*)?

Det har varit viktigt att hålla dessa ting isär. Det betyder att också ett rättmätigt krig kan komma att föras på ett orättmätigt sätt. Och, mer kontroversiellt, att ett orättmätigt krig kan föras på ett rättmätigt sätt.

Vill vi diskutera Israels aktion mot Gaza är det alltså två frågor vi bör ställa oss. Var det legitimt att inleda den? Och, oavsett svaret på den frågan, genomfördes den på ett legitimt sätt?

En första fråga vi nu måste ställa oss är om OPE var ett krig. Endast om den innebar krig kan vi meningsfullt ställa oss frågan om det var försvarligt av Israel att inleda detta krig.

Försvarare av, och ansvariga för OPE, har hävdats att inget krig har förekommit. OPE var bara en i raden av handlingar i en pågående konflikt. OPE innebar inget nytt. Har de rätt i detta, har inget krig ägt rum, kan det inte ha inletts på oriktiga grunder.

Men detta är inte någon rimlig argumentation, syns det mig. Visst fanns en pågående konflikt, och visst ockuperar Israel Gaza (genom blockaden), men just OPE hade verkligen karaktären av ett isolerat (blix-)krig, med bombangrepp och tusentals dödade (man brukar dra gränsen för krig vid 1 000 döda). Israel hade tidigare ge-

nomfört liknande krig, men de var avslutade, inte genom något officiellt fredsfördrag, men ändå i praktiken. Och i dagens värld, där officiella krigsförklaringar och därpå följande krig avslutade genom fredsförhandlingar är sällsynta, är det praktiken som får avgöra. OPE var något nytt, det var i praktiken ett krig och ska alltså bedömas utifrån krigets lagar. Och den första frågan man bör ställa sig, sedan man konstaterade att Israel verkligen inledde ett krig mot Gaza, är om det var rätt av Israel att inleda detta krig.

För att ett krig ska vara berättigat ska det ha karaktären av ett försvar mot angrepp. Uppfyllde Israels krig det villkoret?

Generellt finns ett förbud i internationell rätt mot bruk av våld. Det enda undantaget är (i stort sett, jag lämnar frågan om s.k. humanitära krig därhän i det här sammanhanget) bruk av våld i självförsvar. Hade Israels krig karaktären av försvar? Det är vad dess anhängare hävdar, som en andra försvarslinje mot anklagelserna för att man brutit mot krigets lagar. Om man alls har inlett ett krig, så är det ändå ett legitimt försvarskrig. Hamas sände raketer mot Israel. Kriget var ett svar på dessa raketangrepp.

Detta argument synes mig hållbart, även om den militära effekten av Hamas raketer var närmast obefintlig och de civila skadorna obetydliga. Israel var verkligen utsatt för en attack.

Men även om Israels krig kan ses som ett svar på ett (taffligt) angrepp från Hamas sida, så är detta inte nog för att det ska kvalificera som legitimt. Krig får bara inledas som en sista utväg. Det ska inte finnas några andra, fredliga medel, som kan leda till att målet med kriget skulle kunna uppnås. Målet var, som jag förstått saken, att få ett slut på raketangreppen från Hamas. Helt klart är, tycker jag i så fall, att Israel hade fullgoda alternativ.

Det mest iögonfallande alternativet hade varit att erbjuda Hamas ett slut på blockaden i utbyte mot att missilerna förstördes. Israel kunde också ha erbjudit Gaza en demilitariserad zon. Man kunde ha erbjudit sig att dra tillbaka israelisk militär från gränsen mot Gaza. FN hade kunnat övervaka genomförandet av en sådan överenskommelse. Mycket talar för att den i så fall hade blivit verklighet. Hamas skulle knappast ha kunnat försvara inför Gazas

medborgare att man avstod nationell suveränitet och ett slut på de ekonomiska problem blockaden vållar, bara för att få fortsätta att beskjuta Israel med verkningslösa missiler.

Man bör också betänka att Israel rimligen, som ockupationsmakt, har särskilda förpliktelser mot den befolkning man har i sitt våld. Snarare än att inleda ett krig där tusentals oskyldiga människoliv skulle komma att utsläckas borde man ha övervägt också kostnadskrävande skyddsåtgärder, såsom ett ytterligare förstärkt skydd mot missiler, kanske förflyttning av israeliska medborgare för att förbättra säkerhetsläget o.s.v. Allt detta om man till varje pris hade velat fortsätta blockaden av Gaza.

Krig ska inte bara vara ett försvar mot en attack och tillgripas som en sista resurs. Det ska också ha en rimlig möjlighet att lyckas. Kravet på att det ska kunna lyckas tolkas som att det går att framgångsrikt genomföra kriget fram till dess att målet med det är nått på ett sätt som är i överensstämmelse med hur krig får föras (här finns en koppling mellan *jus ad bellum* och *jus in bello*). Var det villkoret tillgodosett?

Man kan undra om detta krig alls uppnådde sitt mål. Missilerna fortsatte att falla över Israel fram till krigets sista timmar! Missiler avlossas också efter kriget mot Israel och någon lösning på konflikten har inte nåtts genom kriget. Ett israeliskt talesätt är att man då och då går in och »klipper gräset» (en metafor som säger något om avhumaniseringen av motståndaren), vilket talar för insikt om att denna typ av krig inte når sina mål. Fienden oskadliggörs inte genom dem. De leder inte till ett slut på angreppen mot Israel från Hamas sida. De israeliska myndigheterna måste ha insett det futila i kriget, redan innan de drog igång det.

Ett krav på proportionalitet ska slutligen vara uppfyllt, också då ett försvarskrig förs, som en sista resurs, och med möjlighet att lyckas. Priset i form av döda civila får inte vara för stort. Kravet på proportionalitet är diffust, men frågan om det var uppfyllt bortfaller, då vi redan konstaterat att kriget inte utgjorde någon sista resurs och att det inte heller hade några rimliga utsikter att lyckas (med att göra slut på Hamas attacker mot Israel).

Det står sammanfattningsvis klart, menar jag, att det var fel av Israel att inleda detta krig. Och med »fel» menar jag att det var ett brott mot krigets lagar att inleda det, en krigsförbrytelse.

Också oberättigade krig kan emellertid föras med legitima medel, har vi sett. Hur var det då med det krig Israel förde mot Gaza, fördes det med legitima medel?

Vi kan parentetiskt konstatera att Hamas bombangrepp mot Israel bryter mot *jus in bello*. De fyller ju ingen militär funktion över huvud taget och vid enstaka tillfällen vållar de dödsfall hos civila. Än tydligare är saken beträffande IS terrorangrepp i Paris den 13 november 2015. De bröt mot *jus in bello*. De var ju direkt *riktade* mot civila mål.

En fråga som ofta ställs är varför grupper som Hamas och IS beter sig på det sättet. Vanliga förklaringar hänvisar till genetik eller kultur: de är barbarer (inte civiliserade, som vi). Eller en hänvisning görs till personlig karaktär: de är lömska och fega (inte rättframma och modiga som vi). Den rimligaste förklaringen är nog en annan: de förfogar inte över några bättre alternativ. Hade de haft tillgång till hangarfartyg, bombflyg och smarta drönare skulle de nog ha brukat dem och riktat sig direkt mot militära mål, i en avsikt att vinna kriget. Typiskt nog accepterar rörelser som dessa inte krigets lagar. De uppfattar tvärt om saken som så att dessa lagar diskriminerar emot dem. Detta är förvisso sant, men ändå inget bra argument för att upphäva dessa lagar, syns det mig.

Det är klart att Israel *inte* begick det slags brott som den Islamiska staten gjorde i Paris den 13 november 2015. Israel angrep inte *avsiktligt* civila mål. Ändå *kom* man att döda många hundra civila genom sin krigföring. De exakta talen är omstridda, därför går jag inte in på detaljer här. FN talar om drygt 2 000 döda varav 1 500 civila och däribland ungefär 500 barn. Om detta dödande av många hundra civila var legitimt eller ej beror emellertid på om det var »proportionerligt», då det ställs i relation till de olika krigsmål man hade. Det gäller nu att bedöma enskilda israeliska aktioner under kriget, var och en för sig.

Här möter vi den mest svårtydda och problematiska bestämmel-

sen om rättvis krigföring. Det är alltså fel att, som den Islamiska staten gjorde, avsiktligt döda civila, men det kan vara legitimt att »tolerera» att civila dödas, som en sidoeffekt, då man angriper ett militärt mål. Det militära syfte man har ska emellertid stå i en rimlig proportion till de offer bland civila man skördar. Hur kan någon sådan proportion alls beräknas?

Vi får tänka oss ett slags balansvåg, som ska tippa rätt. I den ena vågskålen lägger vi oskyldiga människoliv, som går till spillo vid en militär operation. Det är ju begripligt. I den andra lägger vi militär nytta av samma operation. Hur kvantifierar man något sådant? Står vi inte inför ett radikalt exempel på »ojämförbara storheter»? Men om så är fallet är ju denna bestämmelse innehållslös. Den kan på sin höjd ses som en uppmaning till militära befälhavare att tänka på att i möjligaste mån spara civila liv.

Ett uppslag kunde kanske ändå vara att bedöma militär nytta med hänvisning till hur många soldaters liv som kan sparas, då man väljer en operation snarare än en annan (eller avstår från att alls slå till). Ett abstrakt tankeexempel kunde illustrera detta. Anta att en militär befälhavare vill inta en stad. Det finns två sätt att göra det. Antigen inleder man med ett häftigt luftbombardemang, som slår ut det mesta av det militära motståndet, varefter man utan nämnvärda egna förluster kan erövra staden. Ett sådant luftbombardemang medför att ett tusen civila människor kan förväntas få sätta livet till. Eller så går man in med egna trupper, vilket kan antas medföra att tre hundra av de egna soldaterna dödas i strid, men att bara fem hundra civila förväntas dödas oavsiktligt under samma strid. Är det proportionellt att bomba?

Låt oss göra det cyniska antagandet att varje civilt liv är värt två soldatliv. Jag tror de flesta skulle anse att de civilas liv borde multipliceras med ett större tal än 2, däri ligger cynismen. Trots denna cyniska räkneregel blir det i så fall oförsvarligt att bomba. Man räddar visserligen tre hundra av de egna soldaterna på det viset, men till priset av fem hundra civila döda (netto, så att säga). Man bör alltså invadera staden utan föregående bombning och »tolerera» att tre hundra soldater får sätta livet till — för att spara sammanta-

get fem hundra civila individers liv — eller helt avstå ifrån operationen. I annat fall bryter man mot reglerna för hur krig får föras (*jus in bello*).

Detta kan låta rimligt, men innebär nog ändå att man på ett orimligt sätt »relativiserar» balansräkningen. Om tillräckligt många soldaters liv står på spel och bättre alternativ saknas finns det med detta synsätt ingen gräns för hur många civila man har rätt att döda oavsiktligt men förutsett. Och detta gäller i så fall hur idiotisk eller futil den tilltänkta militära aktionen är. Jag tror därför att man också måste tänka sig något slags *absolut* övre gräns för hur stora förluster som kan godtas. Men det är svårt att formulera denna gräns. Den måste rimligen vara beroende av sammanhanget. Kanske var den nådd i exemplet ovan? Kanske var det fel båda att bomba och att invadera. Det enda rätta hade varit att avstå helt ifrån att inta denna stad. Men hur vet man det? Det måste bero på vad som står på spel. Att erövra ännu en stad, utan nytta, kan inte rimligen vara något man får betala ett pris för om det ska räknas i civila dödsoffer. Men hur bedömer man vikten av att inta en stad? Här måste man nog också ta i beaktande meningen med hela kriget. Och tänker man så måste man överge tanken om en skarp åtskillnad mellan *jus ad bellum* och *jus in bello*. Endast om kriget i sig är rättfärdigt är det väl försvarligt att tolerera stora förluster mätta i civila liv också vid enstaka militära operationer. Endast om kriget som sådant, om det kan vinnas, medför något som är *vårt* sitt pris, kan det vara rimligt att utkräva priset i det enskilda slaget. Det enskilda slaget måste gälla ett för hela kriget viktigt mål.

Efter denna utveckling om proportionalitet kan vi ställa frågan hur det var med Israels krigföring under kriget mot Gaza? Fördes kriget på ett sätt som innebar att kravet på proportionalitet tillgodosågs?

Frågan kan alltså bara besvaras då man granskat enstaka militära angrepp, hur de utförts, vilka de militära syftena med dem var och vilka de respektive civila förlusterna blev. Amnesty ger flera exempel på aktioner de menar stred mot kravet på proportionalitet, då de civila förlusterna var stora och den militära vinsten svårbedömd.

Det liknar det abstrakta resonemanget ovan då man räknar i soldaters liv och civilas liv, men helt utan precision och angivande av alternativa möjligheter för israelerna att uppnå de delmål de eftersträvade. Det är inte heller lätt att skissera relevanta alternativ att jämföra med. Rimligast är nog därför att anlägga det mera absoluta synsättet; om inte kriget som sådant hade något vettigt syfte, om det fanns bättre alternativ till det, om det inte ledde till lösning av den konflikt det var tänkt att lösa, så måste detta spilla över på de enskilda militära aktionerna. *Varje* dödad civil, *varje* dödat barn, måste ses som ett alltför högt pris för var och en av insatserna, då de varken enskilt eller ens sammantaget var ägnade att lösa något politiskt eller humanitärt problem.

Om mitt resonemang stämmer har alltså både Islamiska staten och Israel förbrutit sig mot krigets lagar. En fråga som inställer sig är: vilket brott var allvarligast? Den frågan bör kunna besvaras utan värdering av de båda »staterna» som sådana. Det handlar alltså inte om vilken stat som är värst. Frågan är vem som, i de aktuella fallen, förbrutit sig på det mest allvarliga sättet mot krigets lagar.

Man kunde tänka att krigets lagar bestämmer vad som är tillåtet och otillåtet beteende i krig och tillåtelser uppträder inte i grader. Man åttlyder lagarnas föreskrifter eller man bryter mot dem, punkt slut. Men man kan ju också ställa sig frågan vilket brott som var mest avsky- eller straffvärt. De frågorna är meningsfulla.

Spontant tänker nog de flesta som läser detta: IS brott var mest avskyvärt, mest straffvärt. Men då kan förklaringen vara att det är lättare att identifiera sig med offren i Paris än med offren i Gaza (just för oss). Frågan om vad »vi» kan identifiera oss med är kanske bestämmande för frågan om hur avskyvärd respektive förbrytelse framstår (från en viss individs utsiktspunkt), men knappas för vilket straffvärde den faktiskt har (eller ens för hur avskyvärd den är). Och det är väl den intressanta frågan. Hur bedömer man den? Här finns åtminstone två olika grunder att tillgå.

Ett sätt vore att räkna antalet civila offer. De räknas i tusental bland Gazas befolkning och i ett drygt hundratal i Paris.

Ett annat sätt att bedöma frågan vore att fundera över vilket

brott som mest undergräver respekten för krigets lagar. Jag gissar att Israels brott också med detta mått mätt blir allvarligast. Det som skedde i Paris mobiliserar människor världen över i deras avsky. Den känslan förstärker uppslutningen kring krigets lagar. Robusta åtgärder vidtas för att hindra »radikaliseringen» av muslimer som lever i Väst. Också sådana åtgärder förstärker uppslutningen kring krigets lagar. Många tenderar däremot att försöka stryka över vad Israel förbrutit, att tänja på de lagar de brutit mot o.s.v. Sådant är ägnat att underminera stödet för krigets lagar.

Hur man än vrider och vänder på frågan tycks alltså Israels brott vara det allvarligaste.

→

Torbjörn Tännsjö är Kristian Claëson-professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.

Artikeln skrevs i anslutning till ett seminarium arrangerat av Institutet för framtidsstudier i samarbete med Stockholm Centre for the Ethics of War and Peace, om Operation Protective Edge, och under dagarna efter attentatet i Paris (den 13 november 2015). Torbjörn Tännsjö var visiting fellow vid Swedish Collegium for Advanced Study höstterminen 2015 då artikeln författades.